

Tadeusz Karmelita

Kalendarze źródłem wiedzy

„Przełom XX i XXI wieku określany jest często epoką mediów. Media zapewniają dostęp do informacji, stwarzają człowiekowi możliwość szybkiego i szczegółowego działania. Media (radio, telewizja, filmy, komputery, Internet, a także gazety, czasopisma, plakaty, książki, płyty, kasety, dyski) wraz z urządzeniami odtwarzającymi stanowią łącznik między człowiekiem a kulturą”¹.

Niestety, mieszkańcy wsi polskiej mieli ograniczony dostęp do wszelkiego rodzaju mediów, czy informacji. Ważką rolę w przekazywaniu różnorodnej wiedzy dla społeczności wiejskiej odegrały kalendarze rolnicze, szczególnie w drugiej połowie XIX wieku po uwłaszczeniu chłopów i rozwoju oświaty na wsi.

Przedmiotem niniejszego opracowania są kalendarze rolnicze i związane ze wsią, znajdujące się w zbiorach Biblioteki Głównej Akademii Rolniczej w Lublinie wydane latach 1851-1948².

O znaczeniu kalendarzy niech świadczy fakt, iż „najstarszym drukiem polskim drukowanym w języku łacińskim, wydanym w krakowskiej drukarni Kaspra Straubego był kalendarz na rok 1474 *Calendarium Cracoviense anni 1474 currentis*³.

Zawartość dawnych kalendarzy ujawniał już tytuł. „(...) tytuł - to było po prostu streszczenie wszystkiego, co kalendarz zawierał. Tytuł kalendarza na rok 1738 brzmiał następująco: *Święta roczne - i biegi niebieskie - aspekty - wybory - czas siania i szczepienia - krwi puszczanie - lekarstw i purgensów używanie - a nadto: konjunktury, praktyki i prognostyki astrologiczne, uniwersalne - z przepowiednią dobrej lub złej fortuny, dla wszystkich prowincji i krajów - deszczów i pogody - urodzajów, zaćmieniów i skutków i skutków onych - dni feralnych i klimakterycznych - z dwunastu asteryzmów i siedmiu planet niebieskich koncypowane - na rok Pański 1738*”⁴.

Kalendarze rolnicze miały bardzo konkretnego odbiorcę: adresowane były do rolników i rodzin wiejskich, jak i ludzi pracujących na rzecz rolnictwa.

Kalendarze Popularno-Ziemiańskie, będące najstarszymi kalendarzami w zbiorach Biblioteki Głównej Akademii Rolniczej w Lublinie, posiadają „specjalną strukturę, która wykształcona została w ciągu wieków. (...) Kalendarz posiadał część stałą, tj. kalendarium oraz część zmienną aktualizowaną, jak genealogię do-

¹ J. Chruścińska. *Od Redaktora*. „Poradnik Bibliotekarza” 2003 nr 1 s. 2.

² T. Karmelita. *Zabytkowe kalendarze w zbiorach BG AR w Lublinie*. „Bibliotekarz Lubelski” 2004 s. 79-91.

³ M. Gorczyńska. *Popularyzacja wiedzy w polskich kalendarzach okresu Oświecenia (1737-1821)*. Lublin 1999 s. 31.

⁴ *Kalendarz Gospodarski Kółek Rolniczych na rok Pański 1931*. Pod red. S. Wyrzykowskiego i J. Rączkowskiego. Warszawa, 1931, s. XIX.

mów panujących, schematyzm władz, urzędów, szkół itp. Po tej części informacyjnej szły w większym lub mniejszym stopniu układające się w artykuły o treści literackiej, gospodarczej, popularno-naukowej itp.”⁵

Podobny układ mają *Kalendarze Rolnicze*, które składają się z dwu osobnych części. „Część pierwsza [kalendarium - T.K] służy jako podręczna książka rachunkowa, która, prowadzona prawidłowo, rachunki roczne zastąpić może. Z części drugiej wydawca pragnął stworzyć podręczną biblioteczkę, w której praktyczny rolnik znajdzie treściwe informacje i objaśnienia z wszystkich gałęzi gospodarstwa”⁶.

W opracowaniu przyjęto jako podstawę część drugą *Kalendarzy Rolniczych* i przedstawiono zagadnienia w niej występujące. W pozostałych kalendarzach (począwszy od *Kalendarzy Popularno-Ziemiańskich*) pominięto część stałą, tj. kalendarium i zaprezentowano treść zawartą poza nim.

Poprzez analizę treściową pragniemy pokazać, że kalendarze rolnicze to nie tylko wiedza fachowa dla rolników, ale szerokie spektrum wiedzy ogólnej i podstawowe źródło informacji dla całej społeczności wiejskiej.

Prezentację kalendarzy rozpoczynamy od *Kalendarza Rolniczego* Adama Mieczynskiego z 1870 roku, wydanego nakładem „Gazety Rolniczej”. Jego treść stanowią zagadnienia, będące zasadniczym trzonem nauk rolniczych. Są to: zatrudnienia gospodarskie na poszczególne miesiące, wiadomości dla gospodarzy w 27 działach, a w nich m.in. kalendarz leśny, kalendarz tarła ryb krajowych, kalendarz łowiecki; ogólne wskazówki, jak obchodzić się w praktyce z „machinami” i narzędziami gospodarskimi; rośliny dla pszczół użyteczne; rozmnażanie drzew owocowych, z notatek praktycznego ogrodnika; o dochodach z gruntów. Ostatni 27 dział - „Bibliografia gospodarska” - zawiera wykaz 10 „Pism Perjodycznych” ze szczegółowym opisem łącznie z ceną, w tym 44 pozycje z zakresu „Ekonomja Polityczna. Statystyka”, 45 pozycji „Gospodarstwo wiejskie w ogólności”, 16 pozycji „Uprawa gruntów. Osuszanie, Nawadnianie i Nawozy”, 35 pozycji „Szczegółowa uprawa roślin i łąk. Leśnictwo. Łowiectwo i Ogrodnictwo”, 38 pozycji „Hodowla zwierząt. Jedwabnictwo. Pszczelnictwo. Rybołówstwo i Weterynaria”, 36 pozycji „Historia naturalna. Fizyka. Chemia”, 21 pozycji „Technologia. Nauki Matematyczne. Miernictwo, Mechanika. Hidraulika. Rachunkowość i Budownictwo”. Widać iż czytelnik, pragnący poszerzyć swoją wiedzę na określony temat, otrzymuje szeroki wybór dostępnej literatury fachowej.

W prowadzeniu gospodarstwa była natomiast przydatna następna część kalendarza, tzw. część informacyjna, z datami jarmarków w guberniach Cesarstwa i Królestwa Polskiego oraz zagranicą, rozkładem jazdy i taryfą opłat na kolejach „żelaznych”, tabelą „odchodu i przychodu poczt” w Warszawie, taryfą pocztową, przepisami telegraficznej korespondencji oraz o „używaniu papieru stemplowego” [opłaty skarbowej] w Królestwie Polskim.

⁵ T. Turowska-Bar. *Polskie kalendarze XIX wieku*. Łódź 1967 s. 13-14.

⁶ *Kalendarz Rolniczy na 1900 rok. Cz. II*. Warszawa, 1899 s. VI.

Proste voluntyro w polow -
to bogaty cały kraj.
Lisicki;

Ostatnią część zawartości kalendarzy stanowiły ogłoszenia prywatne (reklamy), w tym: „Dzieła Gospodarskie” - wydane nakładem redakcji „Gazety Rolniczej” - 20 pozycji, „Kalendarz ilustrowany Jana Jaworskiego na rok zwyczajny 1870 (80 drzeworytów w tekście)”, reklamy od wydawcy „dzieł agronomicznych i technicznych” - 16 pozycji; reklamy Towarzystw Ubezpieczeniowych i Generalnej Agencji Ubezpieczeń i oczywiście szereg ogłoszeń producentów rolniczych, będących cennym źródłem informacji o wydawnictwach literatury fachowej oraz o firmach pracujących dla potrzeb rolników.

Kalendarz Rolniczy Antoniego Strzeleckiego z 1897 roku, wydany nakładem tejże „Gazety Rolniczej”, poświęcony jest w całości jednej tematyce: „O stowarzyszeniach i spółkach mleczarskich”, ujętych w 20 działach. Jest to doskonały poradnik dla producentów mleka; zawiera m.in. „wykaz robót gospodarskich”, wymiary główniejszych budowli [gospodarskich] oraz „ilość otrzymać się mogących produktów z przerobienia materiałów roślinnych i zwierzęcych”. Rocznik 1900 jest sprawozdaniem „z najnowszych doświadczeń i ulepszeń w gospodarstwie wiejskim za rok 1898 i 1899”, ujętych w 9 działach wraz z autorskimi opracowaniami z wszystkich dziedzin rolnictwa. Reklamy ujęte są w „skorowidzu ogłoszeń”. Na stronie VI tegoż kalendarza wydawnictwo oferuje do nabycia kalendarze z lat 1881 - 1899 oraz podaje tematykę poszczególnych roczników, gdyż każdy rocznik posiadał jeden wiodący temat, dotyczący poszczególnych specjalizacji rolnictwa.

Należy stwierdzić, że wiedza zawarta w tych kalendarzach to w zasadzie tylko wiedza fachowa, przydatna w gospodarstwie. Aby wiedza ta była podana w sposób czytelny i rzetelny, osobiście zadbali redaktorzy naczelni „Gazety Rolniczej”. Wśród redaktorów kalendarzy rolniczych będących jednocześnie redaktorami „Gazety” byli m.in. Wilczyński, Lutosławski, również osoby z tytułami i stopniami naukowymi jak: prof. Sempołowski czy dr Różański. Jednak na szczególne wyróżnienie zasługuje pierwszy redaktor i wydawca omawianego pierwszego kalendarza Adam Mieczynski.

Mieczynski Adam Szczepan Jan (1828-1892) to rolnik, działacz i pisarz rolniczy. W latach 1851-1853 studiował w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego i Leśnictwa w Marymoncie pod kierunkiem M. Oczapowskiego [pionier nauk rolniczych w Polsce - TK]. W latach 1856-1859 redagował Mieczynski „Przegląd Rolniczy, Przemysłowy i Handlowy” (tygodniowy dodatek warszawskiej „Kroniki Wiadomości Krajowych i Zagranicznych”), w latach 1859-1860 „Gazetę Rolniczą, Przemysłową i Handlową (jako dodatek „Gazety Codziennej”). Od roku 1861 wydawał i redagował już samodzielnie „Gazetę Rolniczą”, czołowy polski tygodnik rolniczy, ukazujący się nieprzerwanie do 1939 r.. Obok „Gazety Rolniczej” Mieczynski wydawał w latach 1861-1874 seryjną Bibliotekę Rolniczą, która objęła ok. 40 prac ogólnorolniczych, hodowlanych, ogrodniczych, pszczelarskich i z zakresu technologii rolnej. W latach 1864-1869 redagował „Kalendarze Astronomiczno-Gospodarskie” J. Jaworskiego, a w latach 1865-1867 wydawał i redagował tygodnik literacki „Opiekun Domowy”. W tychże czasopismach i kalendarzach publi-

kował artykuły, często anonimowo; najwięcej ogłosił ich w „Gazecie Rolniczej”, którą uważał za najważniejsze swoje osiągnięcie wydawnicze. Mieczynski popularyzował osiągnięcia wiedzy rolniczej w licznych wykładach. Gdy w roku 1874 stan zdrowia nie pozwolił mu na dalszą tak aktywną działalność. Wtedy to sprzedał „Gazetę Rolniczą” J. Świącickiemu i zamieszkał w majątku Peplewo w ziemi płockiej. Pisywał potem jeszcze rolnicze i łowieckie artykuły do „Kroniki Rodzinnej”, „Przyjaciela Zwierząt”, „Ech Płockich i Łomżyńskich” oraz „Korespondenta Płockiego”. Zmarł 30 VIII 1892 w Barcikowie pod Płockiem i pochowany został w Święcieniu.

Kalendarz Rolniczy wydany nakładem Centralnego Towarzystwa Rolniczego, wydany w 1909 roku, poza częścią fachową i reklamami zawiera wspomnienia o zmarłych zasłużonych ziemianach: Stanisławie Chełchowskim - założycielu CTR w 1907 roku i wydawcy „Gazety Rolniczej” (1900) oraz Ludwiku Górskim, przedstawicielu grona twórców dawnego Towarzystwa Rolniczego z roku 1856. Ponadto zamieszczono dział informacyjno-adresowy, a w nim wykaz szkół rolniczych, spis towarzystw rolniczych i innych związanych z rolnictwem oraz inne praktyczne informacje przydatne, związane z urzędowym funkcjonowaniem gospodarstwa. Rocznik 1910 zawiera wspomnienie o zmarłym w poprzednim roku, redaktorze (od 1898 roku) i wydawcy (1907-1908) „Gazety Rolniczej”, Stanisławie Wrońskim. W roczniku 1913 zamieszczono wykaz instytucji rolniczych i pokrewnych oraz rządowych. Kalendarz z roku 1918 wspomina o zmarłym, powszechnie szanowanym i lubianym prezesie CTR hr. Juliuszu Tarnowskim (wspomnienie pióra Zdzisława Hejbla).

Kolekcja kalendarzy rolniczych (dwuczęściowych) w zbiorach BG AR w Lublinie kończy się na roczniku 1926, a do grona wydawców późniejszych roczników „Gazety Rolniczej” dołączały poza Towarzystwem Rolniczym różne organizacje związane z rolnictwem. Natomiast od roku 1932 do 1939 wydawcą była ponownie „Gazeta Rolnicza”. Należy sądzić, że również kalendarze rolnicze były nieodłącznym dodatkiem do „Gazety Rolniczej” niezależnie od zmiany wydawcy.

Przybliżmy zatem sylwetki redaktorów kalendarzy wydanych przez CTR. Antoni Sempołowski (1847-1936) - hodowca roślin, profesor Wyższej Szkoły Rolniczej im. Haliny w Żabikowie (woj. wielkopolskie). W latach 1870-3 studiował w Instytucie Rolniczym na wydz. filozoficznym uniwersytetu w Halle an der Saale, następnie studiował nauki przyrodnicze w Lipsku, gdzie uzyskał stopień doktora filozofii. Dn. 19 IV 1874 Sempołowski otrzymał nominację na profesora rolnictwa. Zorganizował przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa pierwszą w Królestwie stację oceny nasion. W „Encyklopedii Rolniczej” (której komitetu redakcyjnego był członkiem od r. 1884) w latach 1891-1902 Sempołowski zamieścił 12 haseł, w tym kilka bardzo obszernych. Po zawiązaniu w r. 1907 Centralnego Towarzystwa Rolniczego był członkiem jego zarządu (1911-1919). Po utworzeniu w r. 1917 Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach (potem Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego <PINGW>), Sempołowski został 1 II 1918 mianowany kierownikiem Wydziału Hodowli Roślin. W r. 1925 SGGW nadała mu

tytuł profesora honorowego. Sempołowski należał do najpłodniejszych polskich pisarzy rolniczych, ogłosił obok podręczników i opracowań popularnych ok. 500 artykułów rolniczych w ponad 25 czasopismach niemieckich, rosyjskich i polskich, w tym w głównych rolniczych z wszystkich zaborów; „Gazecie Rolniczej” (Warszawa), „Gazecie Rolniczej” (Wilno), „Ziemianinie” (Poznań), „Tygodniku Rolniczym” (Kraków) i „Rolniku” (Lwów)⁸.

Autor największej liczby prezentowanej kolekcji kalendarzy Centralnego Towarzystwa Rolniczego Marceli Różański (1855-1951) to hodowca roślin i redaktor „Gazety Rolniczej”. W roku 1904 rozpoczął studia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Warszawskiego, ale już rok później przeniósł się do Krakowa na Studium Rolnicze Uniwersyteu Jagiellońskiego, które ukończył w r.1908. Przez następne dwa lata pracował i dodatkowo studiował filozofię na UJ. W roku 1911 doktoryzował się. W latach 1917-1938 Różański był organizatorem jarmarków nasiennych, przewodniczącym ich komitetów i redaktorem „Biuletynów Jarmarcznych” (nakład ok.2 000 egzemplarzy), ważnego periodyku dla hodowców i kupców nasiennych. Od roku 1913 był członkiem redakcji organu prasowego Centralnego Towarzystwa Rolniczego „Gazety Rolniczej”, a w latach 1914-1918 jako jej redaktor naczelny uratował pismo, zmniejszając wprawdzie nakład i objętość, ale dzięki temu przetrwało ono i nie upadło w czasie wojny. Na zakończenie pracy w „Gazecie Rolniczej” wydał „Zeszyt Jubileuszowy Centralnego Towarzystwa Rolniczego” przedstawiający historię wszystkich działów CTR do 1917 r. W latach 1927-35 wydawał miesięcznik „Przegląd Rolniczo-Ogrodniczy” mający na celu zbliżenie rolnictwa z ogrodnictwem, a w ostatnim roku wydawnictwa również dodatek handlowy „Wiadomości Ogrodnicze”, (...) był współredaktorem pierwszych w Polsce „Przepisów i regulaminów kwalifikowania materiału siewnego”⁹.

Pozostałe kalendarze posiadają inną strukturę, zawierają dodatkowo tzw. część literacką. *Kalendarz Popularno-Ziemiański*, wydany nakładem Księgarni M. Rodzyna. Poza kalendarium przedstawia członków rodziny - „Dom Cesarzowski Rosyjski”, „spis monarchów panujących w Europie z dołączeniem epoki wstąpienia oraz obszerności i ludności ich państw”, dni galowe w Cesarstwie Rosyjskim i Królestwie Polskim. Ponadto zawiera opisowy kalendarz gospodarski na poszczególne miesiące z zaleceniami prac gospodarczych, a następnie osobne wiadomości gospodarskie dla gospodarzy i dla gospodyń oraz wiedzę fachową, jak również „objaśnienia krótkie, służące do ułatwienia zamiany miar i wag Rosyjskich na Polskie, i nawzajem”. Część literacką otwiera w roczniku 1851 powieść Aleksandra Dumasa *Rozbójnik*, następne roczniki zawierają opowiadania i „powiastki” z podań ludowych oraz legendy Antoniego Wieniarskiego o Lubelszczyźnie (Lublinie, Lubartowie i okolicach). Następne strony zapełniają: rozkłady jazdy

⁸ Z. Kosiek. *Sempołowski Antoni*. *Polski Słownik Biograficzny* T.XXXVI/2 z.149. Warszawa-Kraków 1995 s. 259-262.

⁹ S. Sroka, *Różański Marceli*. *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXXII / 3 z. 134. Warszawa-Wrocław-Kraków 1991. s.501-502.

„na drodze żelaznej warszawsko - wiedeńskiej, wraz z taryfą opłat, terminy jarmarków krajowych i zagranicznych, terminy opłat podatków” oraz „tabela odchodu i przychodu poczt” w Warszawie. Kalendarz zawiera spis książek, które sprzedaje się (oferta księgarska) w księgarni M. Rodzyna oraz reklamy firm. Rocznik 1861 zawiera dodatkowo anegdoty i wiersze mało znanych autorów oraz „*Zbiór pięknych myśli*” („Siebie znać, pamiętać na przyszłość, a drugim za życia dobrze czynić, - oto cała tajemnica wewnętrznego szczęścia i pokoju”)¹⁰. Rocznik 1864 ma zmieniony tytuł - *Kalendarz Polski Popularno Ziemiański*, świadczący o wierze w odzyskanie niepodległości przez Polskę w trwającym powstaniu styczniowym, są również wierszowane „powiastki” anonimowych autorów oraz „anekdoty” i fraszki. Rocznik 1867 wzbogacono o przepisy kuchni staropolskiej i rozmaite przepisy stosowane w gospodarstwie domowym .

Kalendarz Rolniczy CK Towarzystwa Rolniczego Krakowskiego na rok Pański 1914 poza kalendarium, częścią fachową, i reklamami, w części społeczno-literackiej na wstępie prezentuje wiersz „W noc osobliwą” W. Korolewicz, zachęcający rolników do pracy. Dalej znajdujemy artykuł „Wartość oświaty”, w którym dr K. Lubecki stwierdza, że „z i e m i a i w i e d z a, to dwie prawdziwe potęgi i podpory bytu i rozwoju ojczyzny”¹¹ . Przedstawiono również historię życia i czynów ks. Józefa Poniatowskiego (szkic historyczny). Ponadto zamieszczono opowiadanie „Było to w noc wigilijną” L. Stasiaka oraz różne informacje. Ostatnie strony poświęcono humorom.

Kalendarz Rolniczy 1938 Lwowskiej Izby Rolniczej otwiera wiersz „Na Nowy Rok” J. Kapuścińskiego. Poza działem kalendarzowym jest dział artykułów, prezentujący wiedzę fachową rolniczą. Są też informacje fachowe z różnych innych dziedzin życia: miary, wagi, taryfy pocztowe i telegraficzne oraz opłaty notarialne. W ostatnim dziale podane są adresy władz, urzędów, instytucji, organizacji, szkół, czasopism rolniczych itp.

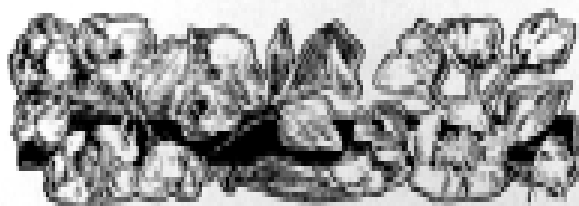
Kalendarz Rolniczy na rok 1941 Wydawnictw Rolniczych z Krakowa poza kalendarium, częścią fachową i reklamami zawiera praktyczne wskazówki - jak utrzymać porządek w domu i walczyć ze szkodnikami, jak pielęgnować ciało (zabiegi kosmetyczne) oraz jak leczyć się samemu (co w warunkach wiejskich jest bardzo istotne ze względu na ograniczoną dostęp do lekarzy). Ponadto pouczano czytelników jak dbać o produkty spożywcze, aby zachowywały świeżość i udzielano szeregu innych porad praktycznych, niezbędnych w gospodarstwie domowym. Dla rozrywki zamieszczono krótkie żarty ilustrowane rycinami. W obliczu trwającej wojny przedstawiono motyw religijny (wizerunek Matki Boskiej i modlitwa „O Maryjo”), które z pewnością pozwalały łatwiej przetrwać gehennę wojny. W roczniku 1942 zamieszczono aforyzmy Stanisława Mroza oraz opowiadanie *Codzienny cud* (jakim jest codzienny wschód Słońca) autorstwa Stefana Mariana

¹⁰ *Kalendarz Popularno Ziemiański na rok zwyczajny 1861 mający dni 365*. Warszawa 1861 s.53.

¹¹ *Kalendarz Rolniczy C.K Tow. Rolniczego Krakowskiego na rok Pański 1914*. Pod red. St. Jasińskiego. Kraków 1914 s. 45.

Uł. Pomorska Drukarnia Rolnicza S. A. Toruń

W noc osobliwą...

W noc osobliwą nad strzechami
cichych stał wiejskich gwiazdy plonę--
chociały stoją pod oknami...
wieś polską widać rozmodloną
w noc osobliwą! — — —

Śni mi się jakaś dziwna złość:
po dlinach rozprószy, głucha, nędry
Bóg czyni wielkie rzeczy... cuda...
łęczowe błaski w złotej przepły
opływają z niebios — — —

Niezwykle jasne światło tańce...
mający twili... jasniesz dale...
nad polską rolę światła... dzieje
ze wschodem zarys głąk łab...
czuła się dzieje!...

Wstaje Rok Nowy... dzwony biją
na nowe życie ludzki rządy...
choć tajemnicą w sobie kryją
uśmiech w nich i pokój słońca — — —
wstaje Rok Nowy! — — —

O tyj narodzie... nich twil plonie!
niechaj się stądzi w sercach wiosna...
do niekłej pracy waniel swe dlinie...
na niebios strąpie słońce krosna
rozplina jasne!...

Nowińskiego. Istotną częścią kalendarza są kolorowe okładki z motywem rolniczym i barwne reklamy (barwne okładki o motywach rolniczych kontrastują z szarą rzeczywistością wojenną). W roczniku 1943 zawarto opowiadanie Stanisława Gromnickiego *Winien koń*.

Kalendarz Rolniczy na 1947 Związku Gospodarczego Spółdzielni RP jest specjalistycznym kalendarzem, gdyż zawiera tylko część fachową z informacjami przydatnymi dla spółdzielców, w tym: zagadnienia prawne i organizacyjne oraz praktyczne opracowania z poszczególnych dziedzin spółdzielczości: skup ziemiopłodów, zaopatrzenie rolników, przemysł rolny i przedsiębiorstwa uboczne.

Kalendarz Rolnika Polskiego na rok 1926 został opublikowany nakładem S.A. Eksploatacji Soli Potasowych we Lwowie. Poza kalendarium i reklamami, w dziale gospodarczym ujęto przeszłość przemysłu potasowego i stosowanie nawozów potasowych. Dział informacyjny zawiera przepisy prawne dotyczące rolników. Dział literacki obejmuje opowiadania Kornela Makuszyńskiego i Stanisława Wasylewskiego. Rocznik 1927 - w dziale beletrystycznym - wypełniają opowiadania St. Wasylewskiego, Ignacego Nikorowicza i Tellusa oraz wiersz St. Rosowskiego. Podobnie jest w roczniku 1928, gdzie odnajdujemy dodatkowo nowelę Henryka Zbierzchowskiego.

Rolnik Polski Kalendarz na 1928 rok, wydany został nakładem S.A. Eksploatacji Soli Potasowych we Lwowie, Państwowej Fabryki Związków Azotowych w Chorzowie i Przemysłu Superfosfatowego Związku Zawodowego w Warszawie. Publikacja zawiera: kalendarium, reklamy, część fachową oraz informacje o nawożeniu potasem. Pojawia się wiersz gospodarza ze Szczepanowa (woj. tarnopolskie) Jana Klicha pt. *Czary*. Część informacyjną wypełniają adresy władz państwowych, urzędów i szkół rolniczych oraz miary i wagi, taryfa pocztowa. Dział: „Co każdy obywatel wiedzieć powinien” - zawiera informacje z zakresu geografii społeczno - gospodarczej Polski i świata.

Kalendarz „Rolnika Polskiego” na rok Pański 1948, wydany został przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik”. Poza trzema wiodącymi częściami (kalendarium, reklamy i część fachowa), zawiera podstawowe informacje o współczesnej Polsce i świecie. W nagłówku tytuł „Cześć polskiej pracy” i wiersze pochwalne pracy autorstwa m.in. Marii Konopnickiej i Józefa Czechowicza – są swoistym hołdem złożonym klasie robotniczo-chłopskiej. Stanisław Czernik dokonał również przeglądu literatury polskiej w artykule „Rzut oka na literaturę polską ostatnich lat”.

W *Kalendarzu Gospodarza Polskiego na rok 1931*, który wydano nakładem Wydawnictwa „Gospodarz Polski”, Jędrzej Cierniak pisze o celach teatrów ludowych: powinny wszczepić pewne idee patriotyczne, religijne, społeczne, czy etyczne. Znalazło się również miejsce dla wiersza Jana Kasprowicza „W noc wigilijną”.

Kalendarz kieszonkowy dla gospodarzy 1909 został wydany przez Stowarzyszenie Austriackich Fabryk Superfosfatu w Pradze. Poza kalendarium, jest poradnikiem właściwego stosowania nawozów sztucznych w celu uzyskania wysokich plonów oraz zawierającym ogólne warunki ich sprzedaży.

Kolenda dla gospodyń. Kalendarzyk na rok zwyczajny 1930 oprócz kalendarium i wskazówek z dziedziny gospodarstwa domowego i „podwórzowego”, zawiera sprawozdanie z działalności Kół Gospodyń Wiejskich oraz wyczerpujący zarys obowiązków gospodyni, dotyczących zdrowia rodziny: utrzymania zdrowotnych warunków życia, umiejętności przyrządzania zdrowych potraw oraz umiejętności udzielania pierwszej pomocy choremu wraz z wykazem leków niezbędnych w podręcznej apteczce - i ich stosowanie, zamieszcza również przepisy kulinarne.

Kalendarz Gospodyni Wiejskiej na rok 1936 służy gospodyni informacjami i wskazówkami przy wykonywaniu należących do niej czynności, przypomina i radzi w pracach okresowych. Poza kalendarium i działem społeczno-organizacyjnym posiada dział zdrowia rodziny i wychowania oraz organizacji pracy kobiecej w gospodarstwie. W dalszej części zawarto fachowe opracowania w zakresie ogrodnictwa oraz hodowli drobiu. Do każdego działu sporządzono wykaz dostępnej literatury. Na koniec umieszczono różne wiadomości (mapa Polski z podziałem na powiaty, taryfa pocztowa oraz miary i wagi).

Kalendarz Miesięczny 1937. Poradnik dla rolników wydany został przez Instytut Pracy Samorządu Terytorialnego. Poza kalendarium i częścią fachową zawiera dział, w którym zawarto artykuły propagujące właściwą troskę o zdrowie i dbałość o czystość w domu i w zagrodzie, dział: oświata i kultura, w którym omówiono problemy gminnych bibliotek i potrzebę ich organizacji. Podawany jest również radiowy program rolniczy dla wsi w dziale: *Radio dla wsi*. Warto tu przypomnieć, że radio jako środek masowego przekazu rozpowszechniające audycje adresowane do różnorodnego i nieograniczonego kręgu radiosłuchaczy pojawiło się w Polsce w 1925 roku, i do dziś stanowi również bardzo ważne źródło informacji (nie tylko na wsi). W cyklicznym dziale *Sport* zawarto wiele informacji o różnych dyscyplinach sportu, jego uprawianiu i organizacji na wsi. Kalendarz zawiera również informacje prawne.

Kalendarz Bezpieczeństwa Pracy w rolnictwie na rok 1936 został wydany przez Instytut Spraw Społecznych. Poza skróconym kalendarzem zawiera tylko informacje o właściwej, bezpiecznej pracy przy wykonywaniu różnych czynności w rolnictwie i ubezpieczeniu społecznym dla robotników rolnych.

Kalendarz Wiejski na rok 1939 (Wydawnictwo Gebethnera i Wolffa) nie posiada części fachowej i informacyjnej (targi, taryfa, poczta). Publikacja szeroko opisuje Rzeczpospolitą Polską jako „Piąte mocarstwo Europy”. Prezentuje ustrój Polski oraz najwyższe władze wraz z wizerunkami dostojników państwowych. Wspomniany już Jędrzej Cierniak inspiruje społeczność wiejską do budowy niezbędnych na wsi domów ludowych, informując o wszelkich sprawach związanych z ich funkcjonowaniem. Wiele stron przeznaczono tematyce teatru na wsi, o konieczności tworzenia bibliotek oraz stworzeniu systemu oświaty szkolnej (przedszkola, szkoły podstawowe - powszechnie) jako jednego z głównych czynników rozwoju kultury na wsi. W tym miejscu warto przybliżyć sylwetkę Jędrzeja Cierniaka (1886-1942). To „działacz oświatowy, pedagog, organizator amatorskich te-

atrów ludowych; od 1927 wizytator ministerialny oświaty pozaszkolnej; 1923-1939 redaktor naczelny „Teatru Ludowego”; 1929 założyciel i prezes (do 1939) Instytutu Teatrów Ludowych; jako organizator amatorskiego ruchu teatralnego dążył do zjednoczenia regionalnych Związków Teatrów i Chórów Ludowych; opowiadał się za samorodnym teatrem ludowym, sięgającym do pieśni, tańców i zwyczajów ludowych, sam nadawał im formę dramatyczną i sam je inscenizował (*Dożynki* – wystawiane kilkakrotnie, *Szopka krakowska* 1926, *Wesele krakowskie* 1926, *Franusiowa dola* 1934); wydał m.in. (wspólnie z A. Bieniem) książkę *Teatry ludowe w Polsce* (1928). Jędrzej Cierniak zginął rozstrzelany przez hitlerowców w masowej egzekucji w Palmirach¹².

Kalendarium omawianego *Kalendarza* zawiera również „Myśli wybrane” Mickiewicza i Hebbła. Nie brakuje humoru. Wiele stron przeznaczono na twórczość literacką chłopskich synów: Franciszka Kurasa, Kajetana Sawczuka, Jakuba Bojki, Jana Słomki i Franciszka Magry (w dziale; *Chłopi piszą*). Podano tu ponadto informację, iż piśmiennictwo ludowe pojawiło się dopiero w drugiej połowie XIX wieku, kiedy po zniesieniu pańszczyzny zaczęto zakładać po wsiach szkoły, „znaleźli się tacy, co w wolnych chwilach pisali artykuły do gazet ludowych, wiersze, a nawet książki w postaci pamiętników”. Z pierwszego pokolenia chłopów po uwłaszczeniu wyszli: poeta Jan Kasprówicz, noblista Władysław Reymont i Władysław Orkan, których utwory są tu prezentowane. Kolejno przedstawiono sylwetki chłopów biorących udział w walkach o niepodległość w Powstaniu Kościuszkowskim w 1794 roku, są to: Wojciech Bartos (Głowacki) i jego koledzy Świstalski, Gwizdalski i Dębowski, którzy w bitwie pod Raclawicami zdobyli baterię armat rosyjskich. Zamieszczono ponadto urywek dramatu Stanisława Wyspiańskiego „Wyzwolenie” pt. *Na chleb na przyszły rok*, opowiadanie Stanisława Witkiewicza i wiersz Józefa Czechowicza. Dla rozrywki zamieszczono ilustrowane humory. Przedstawiono również historię wsi w Polsce. Zamieszczono również adresy muzeów i wystaw w Warszawie, z informacją, gdzie i co można tam zobaczyć. Publikację zamykają utwory Reja, Klonowicza i Kochanowskiego, które opisują dawniejsze życie chłopów.

W *Kalendarzu Polskim dla Ludu na rok 1916*, którego wydawcą jest Departament Wojskowy Najwyższego Komitetu Narodowego w Piotrkowie, brakuje reklam. Pierwsze strony przeznaczono na treści o tematyce religijnej - wiara zawsze pozwala przetrwać najcięższe chwile. Dalszą część poświęcono Legionom Polskim, przedstawiono o co walczy strzelec - żołnierz polski, tekst uzupełniono rycinami wizerunków dowódców. W dalszej części zaprezentowano sylwetkę Artura Grottgera wraz z galerią jego obrazów (o patriotycznej wymowie). Pisano o tym, jak walczone o wolność i ziemię dla ludu w powstaniach polskich, przedstawiono dzieje uwłaszczenia włościan wraz z główniejszymi datami oraz dotychczasowy przebieg wojny światowej. „O wychowaniu człowieka społecznego i obywatela w Polsce” pisze Maria Dąbrowska. Na cześć poległym w wojnie poświęcono

¹² *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*. T. 1. Warszawa 1995 s. 762.

wiersz „Poległym w walce”, autora podpisującego się inicjałami J.M oraz wspomnienia o poległych. Piękno kraju poznajemy dzięki opisom Kowna, Grodna, Wilna oraz Lublina i jego przeszłości. Wiele stron poświęcono opisom walki na różnych frontach Legionów Polskich. Zamieszczono tekst hymnu Polski „Jeszcze Polska nie zginęła”, tekst piosenki „Jak to na wojence ładnie” wraz z nutami, wiersze o tematyce wojskowej oraz dane o Polsce i świecie zatytułowane - „Ciekawe cyfry”. Ostatnie strony kalendarza to: „Humor wojenny” i informacja o werbunku do Legionów Polskich. Całość publikacji poświęcona jest Legionom Polski. Trzeba przyznać, że kalendarz ten jest prześlknięty optymizmem i tchnie z niego wiarą w uzyskanie przez Polskę niepodległości, tak upragnionej przez wszystkich Polaków..

Kalendarz Ludowca na rok 1946 (Wydawnictwo Wydziału Prasy i Propagandy PSL) otwiera zamieszczony za kartą tytułową publikacji spis rzeczy, który dzieli zawartość kalendarza na sześć części, które w bardzo czytelny sposób odzwierciedlają również tematykę wcześniej opisywanych kalendarzy. Zawiera następujące części:

Część I: Kalendarium, zakończone „Pieśnią Batalionów Chłopskich”,

Część II: Historyczno - ideowa, którą otwiera przemówienie Stanisława Mikołajczyka na Wojewódzkim Zjeździe PSL w Lublinie, w którym apeluje do ideowości członków w dążeniu do celów i dobrym spełnianiu obowiązków wobec kraju; ponadto zawiera artykuły: „Walka o prawo do demokracji” i „Udział Ruchu Ludowego w walce konspiracyjnej z Niemcami”.

Część III: Wspomnienia o zmarłych działaczach Ruchu Ludowego: o Wincentym Witosie - Wodzu chłopów polskich, długoletnim prezesie PSL; Jakubie Bojko - pisarzu i publicyście ludowym; Macieju Rataju b. marszałku Sejmu i prezesie Stronnictwa Ludowego; Stanisławie Thugutcie b. ministrze Rządu Ludowego, wybitnym działaczu oraz pisarzu politycznym, społecznym i spółdzielczym; Tomaszu Nocznickim i Franciszku Wójcickim b. ministrach Rządu Ludowego; Bolesławie Babskim - działaczu młodzieżowym; Jędrzeju Cierniaku - entuzjście kultury i sztuki ludowej i wielu innych działaczach ludowych, którzy zginęli lub zmarli podczas okupacji hitlerowskiej,

Część IV: Społeczno - gospodarcza: o ustroju gospodarstwa narodowego, ekonomiczne przesłanki reformy rolnej, o spółdzielczości,

Część V: Informacyjna: dane o Polsce i jej sąsiadach; struktura organizacyjna i władze PSL; podziemna prasa ludowa; Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”; Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych; Ludowy Instytut Oświaty i Kultury; Związek Nauczycielstwa Polskiego - powstały w 1905 roku oraz o Ruchu Kobiet Wiejskich,

Część VI: Poradnik, zawierający wiedzę fachową, zagadnienia gospodarstwa domowego, przepisy prawne oraz miary i wagi.

W każdą część wplecione są różne wiersze m.in.: Jana Kasprowicza, Janiny Wójcickiej i Juliana Ejsmonda (prezentowane są również bajki jego autorstwa). Publikacja nie zawiera reklam.

Kalendarz Ludowca na 1947 rok Chłopskiej Spółdzielni Wydawniczej ma inny układ niż wyżej opisywany. Wyszczególniono tylko część kalendarzową, pozostałe treści ujęto w 50 enumeratywnie wymienionych autorskich artykułach oraz 6 artykułach zatytułowanych *Rady dla wsi*; dodatkowo przedstawiono tu sylwetki chłopskich artystów: Jana Wołana - rysownika, malarza, rzeźbiarza i Juliana Fałata. Podobnie, jak w kalendarzu z 1946 roku, pomiędzy artykułami umieszczono wiersze znanych polskich poetów: Kasprowicza, Staffa, Rydla, Iłakowiczówny, Przerwy-Tetmajera, Ożoga, Konopnickiej. Ostatnie strony wypełniają ogłoszenia (reklamy).

Podsumowując analizę treści zawartych w przedstawionych kalendarzach, należy stwierdzić, że zawierają one nie tylko wiedzę fachową rolniczą i reklamy, ale również wiedzę historyczną (w tym współczesną), społeczną, polityczną, kulturalną, gospodarczą, religijną, medyczną, prawniczą oraz pożyteczne informacje i praktyczne porady dotyczące gospodarstwa domowego, które w zdecydowany sposób przyczyniały się do szerzenia oświaty na wsi. Kalendarze spełniały rolę edukacji literackiej na wsi poprzez promocję i upowszechnianie twórczości znanych autorów, jak również mniej znanych autorów chłopskich. Miały bardzo duży udział w promocji czytelnictwa, reklamując odpowiednie wydawnictwa, polecając właściwą lekturę i zachęcając do jej przeczytania. Niemalą rolę odegrały w rozwoju infrastruktury kulturalnej, zachęcając do budowy domów kultury, bibliotek i boisk sportowych na wsi, przyczyniając się jednocześnie do rozwoju inicjatyw lokalnych w zakresie kultury społecznej i fizycznej. Swą treścią spełniały rolę oświatowe, edukacyjne, organizacyjne, promocyjne i hobbystyczne, a przede wszystkim-doradztwo fachowe.